

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ

У статті автор досліджує зміст процесу формування громадянських цінностей школярів в освітніх закладах, аналізує поняття "громадянські цінності"; визначає характерні особливості процесу формування активної громадянської позиції в освітньому середовищі освітнього закладу. Автор зазначає, що в даний час загальною визнаною є необхідність громадянського виховання молоді, розробки єдиної державної політики в галузі громадянської освіти та виховання, загальнонаціональної мети й громадянської ідеології, які могли б консолідувати українське суспільство на основі загальнонаціональних і громадянських цінностей.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадянськість, громадянське виховання, активна громадянська позиція, громадянські цінності

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасні зміни, які відбуваються в соціально-економічному житті країни, потребують докорінного поліпшення теорії й практики управління якістю освітнього процесу, що виступає одночасно засобом реалізації концепції модернізації української освіти. Орієнтація на людину в системі освіти відображає демократизацію й гуманізацію всього життя суспільства, і, водночас, потребує реалізації на рівні державної політики "гуманістичної спрямованості освіти", поступової відмови освітньої системи від орієнтації на обслуговування потреб держави всупереч інтересам учасників освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування громадянських ідеалів, цінностей, активної громадянської позиції, поведінки розкрита у В. Андрущенко, І. Беха, С. Бока, Б. Боудена, Х. Булла, Г. Васьківської, Г. Васяновича, Н. Дерев'янка, І. Зязюна, Д. Ікеди, В. Кременя, М. МакКензі, Н. Ничкало, В. Сухомлинського, Р. Хмельюк, О. Шестопалука, К. Чорної та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні освітній процес розглядається як сукупність взаємодіючих й взаємозалежних компонентів – змістового, діяльнісного й результативного, а якість освіти зумовлюється впливом різних учасників освітнього процесу на постановку завдань та проектування нових форм освіти; можливістю реалізації кожним учасником освітнього процесу своїх уявлень про освіту та проектування її зміни тощо.

Громадянська освіта та виховання передбачає освоєння правової та моральної реальності сучасного суспільства. Нам близька наступна позиція авторів "Концепції розвитку громадянської освіти в Україні", які зазначають про необхідність створення сприятливих умов для формування та розвитку громадянських компетентностей людини у всіх сферах та на всіх рівнях освіти, що дозволить громадянам краще розуміти свою роль в умовах демократії, відповідально ставитися до своїх прав та обов'язків, покращити свою здатність брати активну участь у суспільно-політичних процесах, а також усвідомлено діяти на захист та утвердження демократії.

Людина реалізує себе як громадянин через входження до світу громадянських цінностей, через процес становлення ціннісних орієнтацій, інтеріоризацію громадянських цінностей суспільства, створення ціннісного "образу світу", формування ціннісного ставлення до явищ навколишньої дійсності, самопізнання і самооцінку, ієрархізацію системи системи громадянських цінностей особистості [2; 4].

Серед засобів формування системи громадянських цінностей виділяють контент навчальних дисциплін сучасного освітнього закладу, громадянське наповнення позаурочної роботи, організацію науково-дослідної та навчально-дослідницької роботи старшокласників, а

також різні форми виховної роботи, та інформаційні потоки (соціальні мережі, електронне навчання, медіатека та ін.) тощо.

Громадянська освіта в сучасному освітньому закладі повинна бути спрямована на формування громадянської компетентності особистості як сукупності готовності і цінностей, що дозволяють молодій людині активно, відповідально та ефективно реалізовувати весь комплекс громадянських прав й обов'язків у демократичному суспільстві, застосовувати свої знання й вміння на практиці.

Разом з тим, аналіз літератури з проблеми дослідження, а також власний педагогічний досвід, показали, що старшокласники не завжди готові до реалізації на практиці своїх громадянських прав й свобод, а значна частина вчителів визнає наявність певних труднощів у формуванні системи громадянських цінностей школярів, зокрема, не володіє достатніми теоретичними та методичними знаннями, практичними вміннями та навичками.

Досліджуючи проблему формування громадянських цінностей, гуманізм будемо розглядати як створення умов для гармонійного розвитку старшокласників в освітньому середовищі навчального закладу, яке визначає зміст навчання, способи діяльності учнів для успішної організації громадянського виховання в освітньому закладі.

Продовжуючи думку К.Ушинського про право кожного народу навчатися рідною мовою, М.Драгоманов, М.Грушевський, Б.Грінченко, І.Огієнко, С.Русова та інші вітчизняні науковці визначають мету національного виховання – формування національної свідомості, опанування національної культури, формування системи громадянських цінностей. Гуманізм А.Макаренка проявлявся у твердженні, що саме дитячий колектив, середовище навчального закладу є осередком гуманних взаємовідносин його членів, тому неможливо уявляти розвиток та виховання кожного вихованця без колективу.

Гуманізм В. Сухомлинського передбачав урахування цінності людини, її права на свободу й гідність, "пізнаючи світ й себе, вступаючи в різноманітні стосунки з людьми, стосунки, що задовольняють матеріальні й духовні потреби, дитина залучається до суспільства, стає її членом" [7, с.474], тому важливим є відповідність виховного процесу в освітньому закладі суспільному досвіду, традиціям та ідеалам виховання.

Провідні вітчизняні науковці формування системи громадянських цінностей визначають як багатоаспектну педагогічну проблему. Середня освіта покликана сприяти всебічному розвитку особистості як найвищої цінності суспільства та стати головним фактором розвитку духовної культури українського народу, формування громадян суспільства [5; 6].

На підставі проведеного аналізу проблеми розвитку гуманістичних ідей та гуманістичної педагогіки дійшли таких висновків: головною ознакою громадянських цінностей є ставлення до іншої людини, в основі якого лежить безкорислива допомога, любов, здатність здійснювати вибір добра на протигагу злу. Гуманний учитель, який буде працювати в контексті проблеми формування громадянських цінностей, має володіти системою переконань, норм та принципів суспільної поведінки, особистісно значущими й професійно важливими якостями (справедливість, сумління, патріотизм, любов до рідної землі, відповідальність, честь і гідність, співчуття, милосердя, турбота, повага, терпимість і толерантність до поглядів інших людей, співчуття, співпереживання, своєчасна допомога, доброзичливість тощо) [8].

Особливість предметів гуманітарного циклу передбачає інтерпретацію інформації так, щоб вона впливала на розвиток індивідуальності дитини, заохочувала пошук мети навчання, тому результатом буде формування внутрішньої цілісної теорії світу, створення власної картини суспільства та моделі поведінки в процесі вивчення української мови, історії, української та зарубіжної літератур, іноземних мов, які забезпечать ставлення до патріотизму, потреби в суспільно-корисній праці, відповідальності, поваги до інших, толерантності як до системи громадянських цінностей, тим самим здійснюючи інформаційно-пізнавальну (фіксація в свідомості старшокласника та збереження інформації про цінності), емоційно-мотиваційну (відображення емоційного сприйняття знань про громадянські цінності, їх усвідомлення), практично-прогностичну (формування ставлення старшокласника до патріотизму, суспільно-корисної праці, відповідальності, поваги до інших, толерантності як системи громадянських цінностей) функції, які відображають найважливіші зв'язки між ставленням дитини до цінності та особистістю старшокласника.

Формування й розвиток громадянської компетентності є суспільно значущою проблемою й завданням державної політики в контексті реалізації євроінтеграційного курсу України. Наявність соціально активних та компетентних громадян є загально визнаним показником рівня розвитку демократії та демократичних відносин суспільства та його цивілізованості. Тому дослідження проблеми інтегративного підходу у процесі формування системи громадянських цінностей учнів передбачає створення принципово нової навчальної інформації з відповідним структуруванням дидактичного матеріалу, навчально-методичного забезпечення та технологіями.

Інтеграція як засіб переходу певної сукупності елементів у нову якість, спрямована на відродження природних, об'єктивно існуючих між елементами зв'язків [1; 9].

Таким чином, освітні цілі інтеграції знань про громадянські цінності в процесі вивчення предметів гуманітарного циклу спрямовані на формування цілісної "знанневої системи" старшокласників, створення єдиної картини світу та наукового світогляду. Інтеграція предметів гуманітарного циклу одночасно є і метою сучасного освітнього процесу (створення у старшокласника цілісного уявлення про суспільство та світ), і засобом (знаходження спільної основи предметних знань).

Взаємозв'язки у формуванні системи громадянських цінностей здійснюються на теоретичному й емпіричному рівнях. Теоретичний рівень інтеграції предметів гуманітарного циклу, як необхідна логічна основа розуміння суспільства, передбачає узагальнення й систематизацію знань про людину та навколишній світ. Теоретичний рівень доповнюється емпіричним рівнем інтеграції емоцій дитини, які беруть за основу психологічні механізми розвитку особистості.

Тому саме вчитель має досконало знати шкільну програму, зміст підручників, вміти добирати навчальний матеріал, диференціювати та інтегрувати його, вільно володіти технологіями проведення інтегрованих уроків з предметів гуманітарного циклу, оскільки від професійної компетентності педагога буде залежати ефективність формування у старшокласників системи громадянських цінностей.

Проблема інтеріоризації системи громадянських цінностей може бути вирішена за допомогою іноземної мови, оскільки саме іноземна мова серед своїх завдань передбачає створення цілісного духовного світу дитини через формування системи цінностей, емоційне переживання гуманітарного знання, вирішення проблем сенсу існування людини у суспільстві, формування механізмів життєдіяльності старшокласника тощо.

Зміст іноземної мови повинен збагатити старшокласника емоційно, вплинути на особистісні якості дитини та систему цінностей. Формування системи громадянських цінностей у старшому шкільному віці відбувається в умовах активізації потреб та мотивів старшокласників: професійного та життєвого самовизначення, утвердження ідеалів та власної ідентичності.

Формування системи громадянських цінностей особистості здійснюється у процесі активної пізнавальної та практичної діяльності, емоційно-ціннісного ставлення до зовнішнього світу через спілкування з іншими людьми [2].

Тому важливим завданням формування системи громадянських цінностей є поєднання інтелектуальної, емоційної, діяльнісної сфер особистості, які відображають національні та міжнаціональні відносини людей.

Для задоволення вимог усіх учасників освітнього процесу, досягнення нових освітніх результатів необхідно володіти досить точними даними про фактичні результати освітнього процесу, володіти інформацією про стан й тенденції розвитку теорії та методики, мати уявлення про динаміку якості освіти. Моніторинг освітнього процесу здійснюється з метою визначення освітньої потреби і цілей освітнього процесу; проектування і планування освітнього процесу, його проведення та оцінка результатів. При цьому прийняті управлінські та педагогічні рішення повинні спиратися на конкретний аналіз всіх аспектів освітнього процесу.

Категоріальний аналіз дозволяє виділити структурні компоненти громадянських цінностей.

Когнітивний компонент передбачає формування знань про економічні, політичні, соціальні особливості українського суспільства, проблеми навколишнього середовища та етики. Когнітивний компонент визначає зміст спрямованості особистості, її світогляду, філософії життя, уявлень про навколишній світ, інших осіб та себе.

Мотиваційний компонент забезпечує ініціацію процесу самовизначення та динаміку його розгортання. Важливою складовою мотиваційного компоненту є комплекс мотивів, цінностей та настанов, що утворюють громадянську спрямованість особистості – ставлення до активної громадянської діяльності, наявність інтересу до змісту громадянської діяльності, широта інтересів та їх творчий рівень, домінування цінностей та ідеалів. Громадянські цінності, як одне з особистісних новоутворень, виражають свідоме ставлення особистості молодої людини до соціальної дійсності, визначають мотивацію її поведінки та культуру поведінки. Основним мотивом громадянського розвитку є реалізація старшокласника в активній громадянській та соціальній діяльності як творчої особистості. Серед інших мотивів можемо виділити здобуття нової інформації, особистий розвиток, самовираження та самоствердження, досягнення соціального успіху, тому, відповідно, ставлення до навчальної діяльності буде також не однаковим.

Мотиваційно-цільова функція процесу формування громадянських цінностей старшокласників забезпечує створення мотиваційного середовища, яке спричиняє позитивний вплив на молоду людину, спонукає її до здійснення вчинків, направлених на самовдосконалення.

Успішність формування громадянських цінностей старшокласників багато в чому залежить від громадянської спрямованості, світоглядної позиції старшокласників, що проявляється в духовних й соціальних потребах, мотивах поведінки, психологічних установках, інтересах, ідеалах тощо. Спрямованість на громадянські ідеали створює основу для формування особистісних якостей старшокласників.

Між спрямованістю та якостями існує взаємозв'язок й взаємозалежність, оскільки розвиток особистості відбувається під дією власної діяльності. Звідси головною умовою для досягнення поставлених цілей освітнього процесу в контексті формування громадянських цінностей старшокласників є включення старшокласника в діяльність, враховуючи його можливості та здібності.

Діяльнісний компонент передбачає реалізацію у поведінці старшокласника громадянських цінностей у формі громадянських ідеалів, цілей й норм життєдіяльності.

Під громадянськими цінностями ми розуміємо аксіологічне ставлення особистості до демократичних ідеалів громадянського суспільства, яке знаходить свій вияв у свідомому, емоційному сприйнятті, переживаннях, в потребах реалізації своїх вчинків за різних умов власної соціально важливої діяльності.

Сучасним випускникам освітніх закладів необхідно бути психологічно й практично готовими до зростаючої соціальної відповідальності за долю країни, самостійності поведінки в межах моральних і правових норм.

Процес формування громадянських цінностей старшокласника визначає соціально-діяльнісний потенціал майбутнього громадянина, що виражається у відповідній громадянській компетентності – готовності й здатності виконувати активні громадянські обов'язки, прагненні до самоствердження в соціально важливій діяльності; умінні вирішувати проблеми в команді, служити іншим, протистояти несправедливості й нерівності, бути посередником при вирішенні суспільних проблем, мати здатність до інновацій, мислити й планувати складні системи, бачити проблему з кількох точок зору, реагувати на соціальну несправедливість, відчувати бажання працювати заради загального блага, діяти заради поліпшення світу, вдосконалювати себе, подавати приклад підростаючому поколінню.

Тому в межах української культурної традиції природним представляється розгляд феномена процесу формування громадянських цінностей старшокласників як системи комплексної діяльності по формуванню громадянських якостей особистості старшокласників, як цілісної соціальної системи, пов'язаної як із суспільством в цілому, так й з освітнім процесом навчального закладу. Процес формування громадянських цінностей старшокласників, маючи, перш за все, етнічну основу, пов'язаний із системами, що зберігають духовний генотип народу, зокрема українською культурою, історичними традиціями та звичаями тощо.

У змісті громадянської освіти виділяють такі змістові лінії, як: громадянські знання (права людини та громадянина, управління державними справами, захист громадянських прав); досвід участі молоді у формуванні та реалізації державної та регіональної політики, вирішенні питань місцевого значення, процесах прийняття рішень на різних рівнях; відповідальне ставлення до

своїх обов'язків; громадянські цінності та якості, притаманні громадянину демократичного суспільства.

Громадянська освіта також має ґрунтуватися на цінностях активної життєвої позиції, особистої ефективності, істини, правдивості та критичного мислення, взаємоповаги, відкритого спілкування та ефективної співпраці, прав людини та спільного захисту цих прав. Виховний процес повинен бути невід'ємною складовою всього освітнього процесу та орієнтуватися на громадянські цінності українського народу – національну самосвідомість, ідентичність, гідність, чесність, справедливість, повагу до сім'ї, турботу, повагу до життя, до себе та інших людей, свободу, демократію, культурне різноманіття, повагу до рідної мови та культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повагу до закону, солідарність, відповідальність тощо.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у визначеному напрямі. Урахування концептуальних положень діяльнісного й системного підходів до вивчення особистості дає підстави розглядати громадянські цінності як інтегральний результат громадянського становлення старшокласника в освітньому процесі, як комплексне утворення, в якому поєднуються чотири складові:

- громадянські знання,
- громадянські почуття,
- громадянські якості і
- активна громадянська поведінка.

Саме тому сьогодні освіта підкреслює необхідність заохочення активних громадян зі сформованою системою громадянських цінностей брати участь у політичних, економічних, соціальних та екологічних проблемах суспільства й світу.

Освітній заклад повинен створити для молодих людей можливість вчитися й виконувати свої обов'язки перед людством та світом, таким чином підготувати їх до проблем суспільства, з якими вони будуть зустрічатися зараз і в майбутньому – бідність, соціальна нерівність, доступ до охорони здоров'я, освіти й технологій, глобальне потепління, нераціональний видобуток корисних копалин тощо.

У зв'язку з цим дослідження старшокласників освітнього закладу як резерву інтелектуальної еліти, та освітнього закладу як шляху його формування набуває особливого наукового й практичного значення в умовах сучасних змін в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Білас Л.М. Вивчення національної самосвідомості старшокласників у контексті предмету "англійська мова" // Науковий вісник Чернівецького пед. ун-ту.: Зб. наук. праць: Вип. 222. – Чернівці, 2004. – С. 82-88.
2. Васківська Г. О. Формування системи знань про людину в учнів старшої школи: теорія і практика: монографія. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 512 с.
3. Рудницька О. Інтегративні зв'язки у викладанні предметів художньо-естетичного циклу // Початкова школа. – 2001. – № 5. – С. 40-43.
4. Горпинюк В. Соціально-професійне самовизначення молоді як рушійної сили середнього класу в громадянському суспільстві // Освіта і управління. – 2011. – Т. 14. – № 2-3. – С. 7-15.
5. Громадянська освіта: теорія і методика навчання: [посібник для студентів вищих навчальних закладів] / Т. Асламова [та ін.]. – К.: Етна-1, 2008 – 174 с.
6. Пометун О. Теоретичні засади формування громадянської компетентності учнівської молоді // Управління школою. – 2005. – №8 (92). – Березень. – С. 5-8
7. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5-ти т. Київ, 1977. – Т.1. – 654 с.
8. Шестопалюк О. В. Підготовка майбутнього вчителя до громадянського виховання молоді / О. В. Шестопалюк // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. – Черкаси : ЧНУ, 2007. – Вип. 101. – С. 36-40.
9. Чорна К.І. Особистісно-орієнтована система громадянського виховання учнів гімназії / К. І. Чорна // Світ виховання. – 2006. – № 1 (14). – С.6-13.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bilas L.M. Vyvchennia natsionalnoi samosvidomosti starshoklasnykiv u konteksti predmetu "anhliiska mova" [Studying national self-awareness of senior pupils in the context of the subject "English"] // Naukovyi visnyk Chernivetskooho ped. un-tu.: Zb. nauk. prats: Vyp. 222. – Chernivtsi, 2004. – S. 82-88.

2. Vaskivska H. O. Formuvannia systemy znan pro liudynu v uchniv starshoi shkoly: teoriia i praktyka [The formation of knowledge system about a person of high school students: theory and practice]: monohrafiia. – K.: Vyd-vo NPU imeni M.P.Drahomanova, 2012. – 496 s.
3. Rudnytska O. Intehratyvni zviazky u vykladanni predmetiv khudozhno-estetychnoho tsykladu [Integrative connections in the teaching of artistic and aesthetic subjects] // Pochatkova shkola. – 2001. – № 5. – S. 40 – 43.
4. Horpyniuk V. Sotsialno-profesiine samovyznachennia molodi yak rushiinoi syly serednoho klasu v hromadianskomu suspilstvi [Socio-professional self-determination of youth as a driving force of the middle class in civil society] // Osvita i upravlinnia. – 2011. – T. 14. – № 2-3. – S. 7-15.
5. Hromadianska osvita: teoriia i metodyka navchannia [Citizenship Education: Theory and Methods of Teaching]: [posibnyk dlia studentiv vyshchychkh navchalnykh zakladiv] / T.Aslamova [ta in.]. – K. : Etna-1, 2008 – 174 s.
6. Pometun O. Teoretychni zasady formuvannia hromadianskoi kompetentnosti uchnivskoi molodi [Theoretical principles of formation of citizenship competence of students] // Upravlinnia shkoloiu. – 2005. – №8 (92). – Berezen. – S. 5-8
7. Sukhomlynskyi V.O. Vybrani tvory [Selected Works]: U 5-ty t. Kyiv, 1977. – T.1. – 654 s.
8. Shestopaliuk O.V. Pidhotovka maibutnoho vchytelia do hromadianskoho vykhovannia molodi [Preparation of a future teacher for citizenship education of young people] / O.V.Shestopaliuk // Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriiia : Pedagogichni nauky. – Cherkasy : ChNU, 2007. – Vyp. 101. – S. 36-40.
9. Chorna K.I. Osobystisno-oriientovana systema hromadianskoho vykhovannia uchniv himnazii [Personality-oriented system of citizenship education of high school students] / K. I. Chorna // Svit vykhovannia. – 2006. – № 1 (14). – S. 6-13.

Власенко О.Н. Исследование процесса формирования гражданских ценностей школьников в образовательных учреждениях

В статье автор исследует содержание процесса формирования гражданских ценностей школьников в образовательных учреждениях, анализирует понятие "гражданские ценности"; определяет характерные особенности процесса формирования активной гражданской позиции в образовательной среде учебного заведения. Автор отмечает, что в нынешних условиях общепризнанной является необходимость гражданского воспитания молодежи, разработки единой государственной политики в области гражданского образования и воспитания, общенациональной цели и гражданской идеологии, которые могли бы консолидировать украинское общество на основе общенациональных и гражданских ценностей

Ключевые слова: гражданское общество, гражданственность, гражданское воспитание, активная гражданская позиция, гражданские ценности

Vlasenko O.M. The research of the process of forming students' citizenship values in educational institutions

In the article the author investigates the content of the process of forming the citizenship values of students in educational institutions, analyzes the concept of " citizenship values"; defines characteristic features of various scientific theories in the context of the problem of forming an active citizenship position in the educational environment of an educational institution. The author notes that the necessity of citizenship education of young people, the development of a unified state policy in the field of citizenship education and education, a national goal and a citizenship ideology that could consolidate Ukrainian society on the basis of national and citizenship values is now universally recognized. An educational institution should create opportunities for young people to study and carry out their duties concerning humanity and the world, thus preparing them for the problems of society with which they meet now and in the future – poverty, social inequality, access to health care, education and technologies, global warming, irrational mining of minerals, etc. In this connection, the study of high school students in the educational institution as a reserve of the intellectual elite, and educational institution as a way of its formation, acquire special scientific and practical significance in the context of modern changes in Ukraine.

Key words: civil society, citizenship, civic education, active citizenship, citizenship values.